

A lábadozástól az elsorvadásig (A magyar iskolaügy a második világháború után)

A második világháború eseményei és az 1944. évi megtorlások nem hagyták érintetlenül a magyar pedagógustársadalmat sem. Sok tanító, tanár elmenekült, mások az értelmetlen háború és a még értelmetlenebb bosszú áldozataivá váltak. Nem egyetlen, de leginkább égbekiáltó eset Eszes Irma zombori gimnáziumi tanárnőnek és diákjainak a kivégzése az eset kapcsán hírhedtté vált Bosnyák-tanyán. A partizánok bosszújától a népszerű pedagógust az sem mentette meg, hogy, mint Herceg János visszaemlékezéséből tudjuk, közismerten baloldali személyiség volt.¹

A fordulat utáni első hónapokban a katonai közigazgatás vezetői mostohán kezelték a magyar iskolaügyet. Szabadkán például a katonai parancsnok csupán a szláv származású gyerekek beiratkozását engedélyezte, de hasonló volt a helyzet a legtöbb magyar lakta településen is.² Az olvadás csupán akkor kezdődött meg, miután legfőbb állami szinten eldőlt, hogy a magyar lakosság megtizedelését mégsem fogja követni lakosságcsere vagy kényszerű kitelepítés, mint Csehszlovákiában. A konszolidáció eredményeképpen 1945 augusztusában megszületik a kisebbségi iskolatörvény, megnyílnak az első középiskolák, többek között három gimnázium és négy úgynevezett nem teljes gimnázium, a pedagógushiány enyhítése végett megindul a csak „gyorstalpalónak” nevezett intenzív tanítóképzés. Hamarosan kötelezővé teszik a 14 éves korig történő iskolabajárást, s ezzel összefüggően egyre több településen hoznak létre úgynevezett algimnáziumot.

Lőrinc Péter a változások kapcsán 1947-ben a következőket írja: „Régen, a régi Jugoszláviában az urat nevelő ‚magasabb rangú’ iskolába, a gimnáziumba nem juthatott be mindenki: a kistulajdonosok, kisiparosok, kiskereskedők, kishivatalnokok gyermekei részére más, alacsonyabb rangú iskolát, az ún. polgári iskolát létesítették, amelyből természetesen nem léphetett át a diák egykönnyen a gimnáziumba. Ugyanígy pl. a kereskedelmi iskolából nem iratkozhatott be a diák sokáig a kereskedelmi főiskolába, holott nagy alaptudása erre képesítette volna; viszont beiratkozhatott erre a főiskolára a gimnázium érettségizettje, holott semminemű alaptudással nem rendelkezett a kereskedelem és a gazdasági élet terén. Hasonlóképpen nem juthatott egyetemre az ipariskolák

¹Matuska Márton: A megtorlás napjai, Újvidék, 1991., 42–43. l.

²A. Sajti Enikő: Nemzetudat, jugoszlávizmus, magyarság. Szeged, 1991., 125–126. l.

végzett növendéke sem, a technikai fakultásra sem, hiába volt hozzá elmélete és gyakorlati előképzettsége.”³

Az új iskolarendszer jelentős eredményeket hozott a szociális emancipáció terén. Ezzel egyidőben indult meg a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség szervezésében az írástudatlanság elleni küzdelem. Mindennek pozitív hatása volt a magyar nyelvű oktatás és nevelés terén is. A statisztikai adatok tanúsága szerint a magyar iskoláknak és tagozatoknak, s ezzel együtt a magyarul tanuló diákok számának növekedése megközelítőleg az 1958-as iskolareformig töretlen volt, és az általános iskolai képzés terén szolid, kielégítő szintet ért el. Az eredmények ellenére már ekkor megjelentek azok a gondok, amelyek a nemzeti majorizáció következményeiként léptek fel, s amelyek célja a leplezett, nem erőszakos, de céltudatosan serkentett asszimiláció volt.

E célt szolgálta az a gyakorlat, amely a kisebbségek bezárkózásának, „gettóba szorulásának” megakadályozása érdekében ahol csak lehetett, akadályozta az önálló magyar tanintézmények megmaradását. Lényegében az asszimilációt serkentette az úgynevezett kétnyelvű oktatás is, amelyet ugyan elsősorban a *Muravidéken* honosítottak meg, részben az objektív kényszernek engedelmessé, de amelyet *Szabadka* környékén is megpróbáltak meghonosítani, noha ezt sem a káderhiány, sem pedig a magyar tanulók létszáma nem tette indokolttá.

A tények ismeretében azt kell mondanunk, hogy az iskolarendszer egészét lényegében az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől kezdődően a lassú, de egyenes vonalú délszlávósítás, illetve jugoszlávósítás távlati céljaihoz igazították. (1956 után hasonló folyamatok indultak meg a kultúrában, a művelődési egyesületek szervezeti felépítésének terén is: ahol csak lehetett, megszüntették az egynyelvű magyar művelődési egyesületeket, ismét csak a testvériség-egység szellemében és a gettósodás elleni harc jegyében. Ennek eredményeként törvényszerűen a magyar tevékenység indult sorvadásnak. Az alkalmazott módszerek azóta sem változtak. Napjainkban az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület buzgó kétnyelvűsítését figyelhetjük meg, az egyesület vezetőségének odaadó asszisztálása mellett.)

A csendes, de tervszerű asszimiláció a következő úton volt kivitelezhető:

„1.) Az elsődleges és leglényegesebb szerepű eszköz a tömeges majorizáció (a fizikai többség) biztosítása, mely nélkül nem hathat egyetlen más demográfiai eszköz sem (a cél legyen az eszköz is).

2.) Előbb a városok délszlávósítása, s csak azután a falvaké.

3.) Asszimilációs helyzet és asszimilációs politikai közhangulat teremtése minden társadalmi területen.

4.) Negatív népmozgalom ösztönzése a nemeztiségeknél.”⁴

³Lőrinc Péter: Államosítás és iskoláink. Híd, 1947/I., 48. l.

⁴Mirnic Károly: A szórványmagyarságtól a szigetmagyarságig, kézirat, 12–13. oldal

Mirnic tanulmányában kimerítően foglalkozik Vladan Jojkicnak a kisebbségek asszimilációjára vonatkozó koncepciójával, melynek elemeit bőségesen kamatoztatta a második világháború utáni kisebbségpolitikában a szerb, illetve a jugoszláv pártállam.

A németek helyére telepített délszlávsággal az első feltétel már a negyvenes évek végén teljesült. A városok délszlávosítása a hatvanas évek elején vette kezdetét. Kevésbé ismert tény, hogy a hatvanas években államilag (sőt, azon belül a hadügyminisztérium által is) támogatott betelepedési hullám indult meg, elsősorban Bosznia-Hercegovina szerblakta területeiről a Vajdaságba, leginkább Újvidékre és Dél-Bácska magyar településeire.

Az oktatási rendszernek elsősorban a harmadik és a negyedik feltétel kialakításában volt szerepe. A depopulizáció kihatott ugyan az iskolák és tagozatok számának csökkenésére, ezt a folyamatot azonban a tényezők kölcsönös összefüggésében kell szemlélünk: a kistelepülések magyar iskoláinak megszüntetése maga is depopulizáció és az asszimiláció irányába hatott, a magyar kisebbség fennmaradásának esélyeit gyöngítette. Az elsők között – már az ötvenes években – a szerémségi magyar iskolák kerültek felszámolásra, a hatvanas és hetvenes években pedig ezek az akciók elérték a Bánátot és Dél-Bácskát is.

A vajdasági magyar általános iskolák lepusztulása a hetvenes években gyorsult fel, azokban az években, amikor Vajdaság Autonóm Tartomány politikai, gazdasági és alkotmányjogi önállósága eddigi történelme során a legnagyobb volt. Ez az önállóság persze nem jelentett egyúttal hatékony kisebbségi érdekvédelmet is, hiszen a be nem vallott, de töretlenül követett cél, a kisebbségek asszimilációja ezekben az években sem változott. Jellemző, hogy mindezt a nyolcvanas évek végéig fel sem lehetett panaszolni nyilvánosan, ugyanakkor tény az is, hogy a magyar közvélemény a középiskolai rendszerben 1975 után bekövetkezett nagyfokú romlásra figyelt elsősorban.

Magyar iskolák a Vajdságban⁵

tanév	iskolák száma	tanulók száma
1951/52	231	33 533
1966/67	197	40 778
1971/72	?	36 012
1976/77	146	?
1986/87	127	?
1987/88	125	27 441 *
1989/90	127	26 794
1992/93	119	24 713

* Ellenőrizetlen adat.

⁵V. ö. a tartományi Statisztikai Hivatal kiadványával: AP Vojvodina 1964–1967, Novi Sad, 1968. Ez a kiadvány kivételesen a vajdasági nemzetiségi (kisebbségi) oktatásról is közöl adatokat. A szerbiai és a vajdasági statisztikai kiadványok ezen a téren általában nem jeleskedtek. Ezenkívül néhány adat található Milan Lučić: *Položaj i prava manjina u Vojvodini*, Novi Sad, 1993. c. könyvében, valamint a tartományi kormánynak a vajdasági parlamenthez küldött jelentésében (1993. VI. 2.)

Az 1992/93-as tanévben a vajdasági kormány hivatalos adatai szerint a 119 iskola közül, amelyben magyar nyelven is folyt tanítás, mindössze 44 számított teljesen magyar nyelvű oktatási intézménynek, a többiben párhuzamos oktatás folyt: 73 helyen szerb-magyar, egy helyen szerb-magyar-szlovák, egy településen pedig szerb-magyar-ruszin kombinációban. Ugyanebben a tanévben Vajdaság 29 községében volt valamilyen formájú magyar általános oktatás (ez sokszor csupán az órarenden felüli anyanyelvápolást jelenti). Két évtizeddel korábban, 1971-ben még 33 községben tanultak magyarul, noha a helyzet már akkor sem volt rózsás. Például sem az ürögi, sem a beocsini, sem a rumai községben nem volt magyar tagozat, Újvidéken a magyar tanulóknak kevesebb mint fele járt magyar osztályba, Zomborban, ahol a magyarok aránya elérte a 23 százalékot, a magyar osztályokba járó tanulók arányszáma mindössze 12 százalék volt.

Ha a két évtized alatt lezajlott folyamatokat a magyar anyanyelvű tanulók számának tükrében szemléljük, a következőket állapíthatjuk meg:

	1971	1992
magyar tanuló (összesen)	44 873 (100%)	30 147 (100%)
magyar tagozatra jár	36 012 (80%)	24 079 (79,87%)
szerb tagozatra jár	8 861 (19,7%)	6 063 (20,11%)

A szerb tagozatra járó tanulók közül mindössze 1658 részesül fakultatív anyanyelvápolásban, összesen 139 csoportban, többnyire igen rossz feltételek között.

*

A középiskolára vonatkozó statisztikák még hiányosabbak, mint az általános iskolákra vonatkozók. A jugoszláv szövetségi statisztikai hivatal évkönyveiben sok a következetlenség. Az 1949/50-es tanévtől egészen 1960/61-ig külön táblázatokban mutatják ki az óvó- és tanítóképzőkre vonatkozó adatokat. Vannak évek, amikor csupán a gimnáziumokra szűkül le a felmérők figyelme, máskor külön foglalkoznak a többi középiskolai oktatási formával is. Éppen ezért, de más okok miatt is a középiskolákra, illetve a középiskolai tagozatokra vonatkozó adatokat némi fenntartással kell kezelnünk.

A magyar középiskolai rendszer a hetvenes évek elején volt a legkiterjedtebb, noha a lakosság arányszámához képest a magyar középiskolások még így is alulreprezentáltak. Az 1971-es népszámlálás szerint pl. Vajdaság lakosságának 21,71 százaléka magyar, ezzel szemben a magyar középiskolások a hasonló korosztályú és beiskolázású népességnek mindössze 14,7 százalékát teszik ki, míg a magyarul tanuló középiskolások aránya még ennél is lesújtóbb: mindössze 7,5 százalék (abszolút számokban: 4965 fő).

Az 1975/76-os tanévtől kezdődően nagy horderejű tanügyi reformot vezettek be egész Jugoszláviában, de legelőször a Vajdaságban. Az országban természetesen nem

ez volt az első korszerűsítési kísérlet. *Dr. Tóth Lajos* az új reform körülményeit és indokait néhány évvel később ekként fogalmazta meg:

„Jugoszláviában az első iskolareformot 1958-ban hajtották végre. Ez elsősorban az egységes nyolcosztályos általános iskola kialakítására irányult, de hozzájárult egy új iskolarendszer alapjainak lerakásához is. A hatvanas évek elejétől, szintén parciálisan, az oktatás középfokán következtek be jelentős változások; a szakképzés közelebb került a termeléshez – a gyárakban, egyes nagyüzemekben iskolaközpontok alakultak –, majd a gimnáziumba a második osztálytól kezdve két ágazatot – a nyelvi-társadalmi és a természettudományi-matematikai ágazatot – vezették be. Végül a hatvanas évek közepén kialakult a középfokú oktatás új rendszere, amely lényegében három iskolatípust ölelt fel: a gimnáziumot, a szintén négyéves szakosított technikumokat (szakközépiskolát) és a hároméves szakmunkásképző iskolákat (iparitanuló iskolákat). Erre épült a felsőfokú oktatás. Az oktatási törvény a szakmunkásképző iskoláknak is középiskolai státust biztosított, azonban az ott végzett tanulók a továbbtanulás tekintetében nem voltak egyenjogúak a gimnáziumot, illetve a szakközépiskolát végzettekkel. (...) Tehát a dualizmus maradványait az oktatási rendszerből nem sikerült teljesen kiküszöbölni, sem pedig megszüntetni a munka és a tanulás közötti mély szakadékot.”⁶

A kettősséget a reform kiötlői lényegében úgy kísérelték meg áthidalni, hogy a meglévő iskolatípusokat felszámolva a nyolcadik osztály után bevezették az ún. általános és egységes kétéves középiskolát (a nép nyelvén a kilencedik és tizedik osztályt), s miután a tanulók innen kikerültek, középiskolai szakirányt választhattak. Hamar kiderült, hogy egyrészt ezen a módon sem az oktatási rendszer dualizmusa, sem a tanulók szociális helyzetéből fakadó különbségek nem szüntethetők meg, másrészt, ez az iskolarendszer nem nyújt biztos középszintű szakismereteket sem a leendő szakmunkásoknak, sem a leendő egyetemi hallgatóknak. A kisebbségiek számára azonban nem is ez vált végzetessé, hanem két másik tényező: a korábbi években már jól bejáródott magyar középiskolák megszüntetése és a szakirányok sokaságából következő számbeli felaprózódás meg az évente ismétlődő bizonytalanság, hogy vajon megnyílik-e az adott iskolaévben magyar nyelven ez vagy az a tagozat – a tagozatnyitás ugyanis formálisan a jelentkező tanulók számához volt kötve –, az iskolák vezetői pedig rendszeresen megsértették az előírásokat, és sokhelyütt akadályozták a magyar tagozatok megnyitását. Mindezt nem kizárólag a nacionalizmus motiválta, hanem a kényelemszeretet, illetve a nemzetiségi tagozatok megnyitásával járó bonyodalmaktól való félelem, a pedagógushiány és így tovább.

Az 1975-ös iskolareform végül is csúfosan megbukott. Magyar szempontból, a fenti hátrányok mellett volt egy látszateredménye is: az ún. kilenc-tizedik osztályba beiratkozó magyar tanulók javították a középiskolai statisztikákat. A szakirányú középiskolákban – legalábbis a magyar tagozatokon – viszont jóval kevesebb magyar anyanyelvű diák tanult, mint a korábbi években.

⁶Tóth Lajos: A József Attila Tudományegyetem egységes kísérletének a vajdasági iskolareform szemszögéből való összehasonlító vizsgálata. *Létünk*. 1982/6., 1042. l.

A nyolcvanas évek végére a helyzet általában is tarthatatlanná vált: az iskolarendszerben több minden megváltozott, hamarosan megszűntek az ún. egységes középiskolai osztályok is. A magyarok számára oly vészterhes bizonytalanság azonban továbbra is fennmaradt.

A középiskolák, illetve az ott tanuló diákok száma leépülésről, fogyatkozásról tanúskodik lépten-nyomon. Az 1950–51-es tanévben például 86 középiskolában összesen 10 255 magyar diák tanult, hogy számuk 1992–93-ra mindössze 27 iskolára és 5391 tanulóra essen vissza.⁷

Az 1992/93-as iskolaévre vonatkozó adatok egyértelműen tanúsítják, hogy a Vajdaság önállóságának elvesztése után a középiskolai intézményrendszer szisztematikus elsorvasztása nem állt meg, sőt fokozódott. Az anyanyelvű tagozatként számon tartott osztályokban is egyre több tantárgyat tanítanak szerb nyelven. A becskerekai gimnáziumban például a tantárgyak túlnyomó többségét már nem magyarul adják elő, és ez a példa korántsem egyedi, úgyhogy a magyar tannyelvű iskolák jelentős részében inkább kétnyelvű, mintsem anyanyelven történő oktatásról beszélhetünk. A középiskolák számát tekintve jelenleg a helyzet körülbelül a hatvanas évek közepének felel meg. (Akkor összesen 32 középiskolában folyt magyar oktatás is, és a gimnáziumok száma is pontosan megegyezett a mostanival.)

A jelenlegi iskolarendszer középiskolai szinten lényegében két fokozatot különböztet meg: az úgynevezett III. fokozat tulajdonképpen szakmunkásképzést nyújt, a IV. fokozat pedig az egykori szakközépiskoláknak, technikumoknak felel meg, s ebbe a kategóriába tartoznak a gimnáziumok is.

Az 1992/93-as tanévben a magyarul tanuló középiskolások 45,4 százaléka járt hároméves, 54,6 százaléka négyéves középiskolába. (Vagyis 3130, illetve 3771 tanuló beiskolázása folyt magyar tannyelven.) A magyar nemzetiségű középiskolások száma jóval nagyobb: 9591, ami egyben azt is jelenti, hogy a magyar diákoknak csupán a 70,84 százaléka folytatja középiskolai tanulmányait anyanyelvén. Ugyanebben az évben – becslések alapján állítjuk – mintegy 600 vajdasági magyar fiatal iratkozott be valamelyik magyarországi gimnáziumba vagy szakiskolába, részben a katonai behívó elől menekülve, másrészt egyre inkább a kilátástalan szociális helyzet következményeként.

A vajdasági középiskolák többnyire a nagyobb városokban működnek. Ez idő szerint Topolyán, Óbecsén, Becskerekén, Újvidéken, Zentán, Szenttamáson, Szabadkán és Zomborban van magyar nyelvű párhuzamos gimnáziumi tagozat. A szakiskolák is főként ezekben a városokban találhatóak meg, de van belőlük néhány kisebb helységben is, pl. Adán, Magyarakanizsán, Törökkanizsán, Csókán és Temerinben is. A magyarság identitástudatának viharvert végvárai ezek.

A nyolcadik osztályt befejező magyar fiatalok a gimnáziumokon kívül gépészeti, elektrotechnikai, közlekedési, mezőgazdasági, textil- és bőripari, vegyészeti, grafikai,

⁷A szövetségi Statisztikai Hivatal adatai.

egészségügyi, építészeti és fafeldolgozási, erdészeti, közgazdasági és kereskedelmi szakok között választhattak. A helyzet minden eddiginél súlyosabb voltára utal az a tény, hogy a 3331 végzős általános iskolás számára mindössze 2389 helyet irányoztak elő a magyar tagozatokon, viszont az első osztályba beiratkoztak száma még e keret kitöltésére sem volt elegendő, részben az elnyomorodás, a megfizethetetlen utazási költségek és taneszközök miatt, részben a középiskolák szándékosan rossz területi elhelyezése folytán. Hiszen ahogyan víz nélkül nem életképes a vízi erőmű, a magyar tagozat sem maradhat fenn sokáig olyan környezetben, ahol nincs számottevő magyar lakosság.

A magyar nyelvű felsőoktatás 1946-ban vette kezdetét az újvidéki Tanárképző Főiskolán. A főiskola tevékenységében kiemelkedő szerep jutott B. (azaz becskerekai) Szabó Györgynek, aki a bánáti kisváros középiskolájából került Újvidékre a magyar irodalom tanáranak. 1948-tól kezdődően ő töltötte be a tanszékvezetői posztot is. A háború utáni évek magyar tanárképzéséről egyik cikkében így ír:

„Az 1945/46-os iskolaévben a Vajdasági Főbizottság tanügyi osztálya egyéves tanári tanfolyamot rendezett, amely első kísérlet volt a vajdasági tanárkérdés megoldására, és természetesen csak részben oldhatta meg ezt a kérdést. A tanártanfolyam 177 vizsgázott hallgatója között mindössze 21 magyar anyanyelvű hallgatót találunk – ma ezek már valamennyien működnek, részben mint a magyar algimnáziumok, részben mint a magyar gimnáziumok tanárai. Ez a szám azonban elenyészően kevés, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az 1946/47-es és 1947/48-as iskolaévben újabb algimnáziumok nyíltak Vajdaságban, és a magyar algimnáziumok száma ma már 42.

A Vajdasági Főbizottság tanügyi osztályának adatai szerint csak algimnáziumaink számára 50–60 magyar tanárra van szükségünk, hogy a hiányos szakképzettséggel rendelkező tanerők helyett teljes szakképzettséggel rendelkező tanárok tanítsanak.” A későbbiekben megállapítja:

„A Főiskolának 14 másodéves magyar anyanyelvű rendes hallgatója van. Szakcsoportok szerint: magyar–szerb 3, történelem–földrajz 1, kémia–biológia 5, fizika–matematika 5. A júniusi vizsgák tehát a legjobb esetben tizennégy tanárt adhatnak magyar iskoláinknak. Ez a szám igen csekély, ha összevetjük a tényleges szükséglettel (50–60 tanár). A következő iskolaévben azonban jelentősebb javulást várhatunk, mert a 24 rendes elsőéves magyar hallgató mellett végezni fog a rendkívüli hallgatók idei másodéves csoportja is. A beiratkozott magyar anyanyelvű hallgatók száma 42. Az 1949/50-es iskolaévben algimnáziumaink és gimnáziumaink kb. ötven magyar tanerőt nyerhetnek.”⁸

Az újvidéki főiskola nemcsak a pedagógusképzés során játszott pótolhatatlan szerepet, hallgatói közül kerültek ki a magyar irodalom és művelődés első korszerű szemléletű képviselői is.

A Tanárképző Főiskola által létrehozott alapokon sikerült létrehozni az újvidéki Bölcsészettudományi Karon belül a magyar nyelv- és irodalomtanárok képzésére hiva-

⁸B. Szabó György: A magyar tanárok kérdése. In Élmény, szerep, hivatás. Újvidék, 1988. 127–129. 1.

tott Magyar Tanszéket, melynek első katedrafőnöke az addig Zágrábban élő író, a Tanácsköztársaság egykori résztvevője, Sinkó Ervin lett. A Magyar Tanszék megindítása (1959) nem ment simán, elsősorban a hatalmi szervezetben s az egyetemen is megnyilvánuló nagyszerb ellenállás miatt. Sinkó Ervinre, írói és kritikusai tekintélye mellett minden bizonnyal politikai tekintélye és kapcsolatai miatt is szüksége volt az induló intézetnek. A Magyar Tanszékkel a vajdasági magyarok először jutottak – noha csupán parciális méretekben – egyetemi szintű anyanyelvi itnézményhez.

Míndez összhangban volt az 1959 utáni részleges politikai olvadással, amely a kisebbségpolitikában is több előremutató változást eredményezett. Nem hallgathatók el persze az új kisebbségpolitikai stratégia ellentmondásai sem. Például a jugoszláv kommunisták Végrehajtó Bizottságának határozatai megállapítják: „Tanítási és nevelési szempontból egyaránt igen jó eredménnyel járt a különböző tannyelvű párhuzamos tagozatok megszervezése, közös iskolák keretében. Ahol megvannak rá a feltételek, még egy lépéssel tovább kell menni a kétnyelvű tanítás megszervezésében(…)”

A határozatok készítői ugyan a különböző népek fiainak kölcsönös megismerésére apelláltak, azonban a pártdirektívák nyomán létrejött kétnyelvű tagozatok sehol sem a kétoldalú jobb megismerést, hanem a kisebbségek asszimilációjának felgyorsulását eredményezték. E kétarcúság a felsőoktatásban úgy jelent meg, hogy egyfelől a Magyar Tanszék megalapításával valóban nyert a vajdasági magyarság, másfelől azonban a *tanárképzés egésze* nem oldódott meg: a magyar nyelvű lektorátusok működését sem tették lehetővé, nemhogy a magyar felsőfokú tanárképzést biztosították volna. (A nyolcvanas évek elején, noha akkoriban a törvény lehetővé tette volna, az újvidéki bölcsészkaron például lehetetlenné tették egy magyar tannyelvű évfolyam megindítását, annak ellenére, hogy kellő számú egyetemi hallgató és kellő számú egyetemi szaktanár egyaránt rendelkezésre állt.)

A helyzet tarthatatlansága csak kevesek számára vált azonnal nyilvánvalóvá. Egyrészt azért, mert a magyar oktatás kordában tartása nem agresszív, hanem látens, lágy formában történt, másrészt azért, mert – szemben például az 1988 utáni állapotokkal – *nem a szerb nacionalizmus, hanem a jugoszlávizmus* jegyében zajlott. Az egységes délszláv politikai nemzet megteremtésére hivatott állami ideológiát még Karadjordjević Sándor uralkodása idején ötlötték ki a szerb hegemonista törekvések leplezésére, a Tito-korszakban azonban volt ennek egy, a nagyszerb nacionalizmussal szembenálló változata is. Főleg ennek tudható be, hogy kiváló vajdasági magyar értelmiségiek is úgy tekintettek a jugoszlávizmusra, mint a polgári emancipáció magasabb formájára, szemben a kisebbségi (és általában a nemzeti) partikularizmussal. Csupán azt hagyták figyelmen kívül, hogy Jugoszláviában ez a politikai ideológia nem a polgári emancipáció alapján, hanem karadjordjević változatában a királyi diktatúra, későbbi változatában pedig az állampárti diktatúra lágy változata alapján jött létre. (Természetesen volt egy szellemi jugoszlávizmus is, amely azonban csupán az írók fejében létezett, elsősorban, mint a nyitottság, az európaiság, az antinacionalizmus színónímája. Ehhez azonban a

valóságosan létező, *politikai* jugoszlávizmusnak egy idő után a nevéen kívül már édeskevés köze maradt.)

Mai szemmel meglepő, milyen kevesen jutottak el annak felismeréséig, hogy halaszthatatlanul sürgetővé vált egy *önálló magyar egyetem* létrehozása. Utasi Csaba, aki pedig jó érzékkel tapintott rá a nemzetiségi oktatás körüli manipulációkra, s 1967-ben bátran kiállt a magyar egyetemi lektorátusok hiányát felpanaszoló Rehák László mellett, az egyetemi oktatás kérdésében képtelen átlépni a jugoszlávizmusból származó ideológiai korlátait:

„A nemzetiségek számbeli kisebbsége leszűkíti nyelvük használhatóságának körét, és ez az objektív körülmény is hozzájárul ahhoz, hogy körükben hasznossági elvek alapján másodrendűvé váljék az anyanyelvük. Mi a teendő? Követeljenek maguknak közép- és főiskolákat, egyetemeket stb., ahol anyanyelvükön hallgatnának minden tantárgyat? Nem! Először is: ki pénzelné azokat az intézményeket? Másodsor: vajon hova lennének a kikerülő szakemberek, mit kezdenének egynyelvű, tehát egyoldalú képesítésükkel? Harmadszor: az iskoláztatás teljes egynyelvűsítése bezárkózáshoz vezetne, a bezárkózás nacionalizmust eredményezhetne, vagy ha azt nem is, de a jugoszlávtság tudatának teljes kibontakozását egészen biztosan gátolná. Egyetlen pillanatra sem merül fel hát a kérdés, hogy miért nem országos érvényűek a nemzetiségi elvek! Az viszont nem kétséges, hogy az említett végleten (totális egynyelvűség) innen számtalan megoldatlan kérdés merül fel, melyeket társadalmi fejlődésünk további szakaszaiban meg lehet és meg is kell oldanunk.”⁹

A hetvenes évek elején beálló politikai resztalinizációt az sem képes egyensúlyozni, hogy 1974-ben a Vajdaság minden addiginál nagyobb alkotmányjogi, gazdasági, politika és intézményes önállósághoz, már-már államisághoz jut. A gyakorlatban mindez azt eredményezi, hogy az egyébként is bornírt pártállam a Vajdaságban egy még kicsinyesebb, korlátoltabb, gyanakvóbb pártbürokrácia pozícióit erősíti. S mivel az állam és a párt – néhány magyar janicsárt nem számítva – szerb kezekben van, az egyre erősödő antidemokratizmus mellett, sőt azzal közvetlen összefüggésben növekszik a magyarságra gyakorolt nyomás is. A művelődési életet, az irodalmárokat és a társadalomtudósokat sújtó állandó boszorkányüldözések légkörében az önálló egyetem ötletéről másfél évtizeden át mukkanni sem lehet. S amikor már meg lehet szólalni, akkorra a cselekvés lehetőségei a minimumra korlátozódtak.

Ilyen körülmények között dolgozta ki a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége az önálló magyar oktatási rendszerre vonatkozó koncepcióját, mely a vajdasági magyar autonómia közjogi keretében az óvodától az egyetemig biztosítani kívánja a magyar oktatási és nevelési intézmények független működését. Mind ezt, mind pedig az önálló magyar egyetem gondolatát különös módon éppen a Magyar Tanszék néhány tanára részéről érte elutasító bírálattal, nem szakmai, hanem ideológiai és presztizsokok folytán.

⁹Utasi Csaba: Ki a nacionalista? Új Symposion, 1967/24–25. sz.

Pedig a statisztikai adatok meggyőzően szemléltetik, hogy magyar egyetem nélkül a vajdasági magyarság szellemi felemelkedése elképzelhetetlen. A magyarság arányszámához képest a felsőfokú tanintézetekbe járó magyar fiatalok száma immár negyven éve aggasztóan alacsony, a volt Jugoszlávia területén kirobbant háború óta pedig egyenesen katasztrofális. Íme, néhány adat:

	1964	1967	1984	1992
főiskolás	948	789	903	593
művészeti főiskola (akadémia)	18	20	?	39
egyetemista	1080	950	2432	1220
összesen	2046	1759	3335	1852
%-arány az összes hallgatóhoz képest	14,8	8,9	10,3	6,9
a magyarság %-aránya Vajdaságban	23,86	21,70	18,94	16,94

Az 1992-re vonatkozó adatok kapcsán el kell mondani, hogy a főiskolán kedvezőbb volt a magyarok aránya, mint egészében, ugyanis meghaladta a 11 százalékot, ugyanakkor az egyetemeken a magyar hallgatók aránya a 6 százalékot sem tette ki.

Magyar hallgatókat az alábbi főiskolákon és egyetemi karokon találunk:

FŐISKOLÁK¹⁰

Újvidéki Műszaki Főiskola:	54
Becskereki Műszaki Főiskola:	70
Szabadkai Műszaki Főiskola:	224
Közgazdasági és Kereskedelmi Főiskola:	18
Informatikai és Szervezéstan Főiskola:	17
Újvidéki Pedagógiai Akadémia:	38
Verseci Pedagógiai Akadémia:	–
Kikindai Pedagógiai Akadémia:	1
Mitrovicai Pedagógiai Akadémia:	4
Zombori Pedagógiai Akadémia:	4
Szabadkai Pedagógiai Akadémia:	163
Magyar főiskolai hallgató összesen:	593

Közülük magyar tannyelvű tagozatra jár:

– az újvidéki óvónőképzőben	33
– a szabadkai tanítóképzőben (Pedagógiai Akadémia)	103
– a szabadkai műszaki főiskolán	214

¹⁰Tartományi kormányjelentés. 1993. VI. 2.

Magyar tannyelven végzi a főiskolát összesen 350 hallgató, azaz a magyar nemzeti-ségű főiskolások 59,02 százaléka.

Az újvidéki tanító- és óvónőképzőnek (Pedagógiai Akadémia) 1975 és 1991 között össze-sen 518 magyar hallgatója volt, a növendékek száma évente 13 (1988-ban) és 48 (1978-ban) között mozgott. Az 1990/1991-es tanévben több tárgyat már nem magyar nyelven hallgattak, az 1993/94-es tanévtől kezdődően pedig megszűnt az intézményben a tanítóképzés.

A szabadkai Pedagógiai Akadémia magyar tagozatain 1977 és 1991 között 861 hallgató folytatta tanulmányait. 1991-ben 60-an jártak magyar tagozatra, s a tantárgyak mindegyikét anyanyelvükön hallgatták. A szerb oktatási miniszter rendeletére a tanító-képzés 1993-ban megszűnt Szabadkán is, ugyanakkor Tanítóképző Egyetem indult Zomborban az 1993/94-es tanévtől kezdődően, az új, kisebbségellenes kurzusnak meg-felelően immár magyar tagozatok nélkül.

A Szabadkai Műszaki Főiskolán bizonyos tantárgyakat 1975 óta magyarul is lehet hallgatni, az elektromossági szakon összesen 7, a gépészetin összesen 8 tárgyat. 1991/92-ben az előzőn 84-en, az utóbbin 52-en folytatták részben magyarul a tanulmányaikat.

Művészeti Akadémia

A Művészeti Akadémia színészeti szakán (Újvidéken) négy szaktárgyat, valamint az általános tárgyakat hallgathatják magyarul a növendékek. 1991/92-ben a minisztérium jelentése szerint „mintegy 20-an” hallgatták a magyar előadásokat. Egy tartományi parlamenti jelentés szerint viszont egy évvel később a 39 hallgatóból összesen 11 magyar színővendékük volt.

Státusuk szerint a hallgatók jogállása az egyetemistákéval azonos.

EGYETEMI KAROK¹¹

Természettudományi-matematikai Kar:	177
Mezőgazdasági Kar:	123
Szabadkai Építészeti Kar:	51
Testnevelési Kar:	27
Közgazdasági Kar:	239
Orvostudományi Kar:	79
Beckereki Műszaki Kar:	44
Technológiai Kar:	57
Bölcsészettudományi Kar:	184
A Műszaki Tudományok Kara:	193
Jogi Kar:	46
<hr/> Magyar egyetemi hallgató összesen:	<hr/> 1220

¹¹Ugyanott.

Közülük a szaktárgyak egy részét magyarul hallgatók aránya:

– a szabadkai Közgazdasági Karon 34 hallgató összesen 6 tantárgyat hallgat anyanyelvén, rajtuk kívül 29-en két, 49-en egy szaktárgyat hallgattak magyar tannyelven. (Korábban jóval több tantárgyat lehetett magyarul tanulni.) E csonka formájú „magyar tannyelvű” képzést 1970/71-ben 278-an, 1976/77-ben 300-an, 1980/81-ben 232-en, 1986/87-ben 142-en, 1990/91-ben 136-an, 1991/92-ben 123-an, 1992/93-ban pedig már csak 112-en választották.

– a szabadkai Építészeti Karon 1982/83 óta 11–19 tantárgyat hallgathattak magyar nyelven egészen 1991/92-ig, amikor is az oktatási törvényre hivatkozva többé nem szervezték meg a magyar oktatást, mivel azt a törvény által előírt 30 hallgató helyett mindössze 19 elsőéves kérte. Sokatmondó képet nyújt a magyar nyelvű képzés leépüléséről a tanulmányaikat magyar tannyelven megkezdőkre vonatkozó mintegy évtizedet átfogó statisztika:

tanév	magyar hallgatók	tantárgyak magyarul
1982/83	61	11
1983/84	39	11
1984/85	52	19
1985/86	47	19
1986/87	26	11
1987/88	26	11
1988/89	13	11
1989/90	15	11
1990/91	14	11

– a hivatalos tartományi jelentések szerint az újvidéki bölcsészkaron 176 hallgató folytatja magyar nyelven a tanulmányait. Ez az adat azonban pontatlan. Magyar nyelvű oktatás a karon kizárólag a magyar tanszéken folyik, az 1988/89-es tanévtől 1991/92-ig ide beiratkozottak száma pedig – a távhallgatók beszámításával és a lemorzsolódók elhanyagolásával – mindössze 134.

A karon fakultatív alapon megszervezték a magyar nyelvű lektorátust is a nem anyanyelvükön tanuló magyar vagy más nemzetiségű hallgatók számára, akik igénylik a magyar nyelvtanulást. A lektorátus azonban nem pótolhatja az anyanyelvű szakképzést, annál kevésbé, mivel tevékenysége a tanterv szerint lényegében anyanyelvápolásra, illetve más nemzetiségűek esetében nyelvtanításra korlátozódik.

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére iratkozók száma az elmúlt két évtizedben¹²

tanév	rendes hallgatók	távhallgatók	összesen
1970/71	32	12	44
1971/72	18	2	20
1972/73	39	6	45
1973/74	42	10	52
1974/75	30	11	41
1975/76	43	11	54
1976/77	45	9	54
1977/78	39	10	49
1978/79	34	8	42
1979/80	42	17	59
1980/81	32	12	44
1981/82	39	11	50
1982/83	33	4	37
1983/84	27	15	42
1984/85	33	7	40
1985/86	27	6	33
1986/87	28	6	34
1987/88	25	1	26
1988/89	31	6	37
1989/90	33	7	40
1990/91	28	3	31
1991/92	24	2	26

Az 1993/94-es tanévre jelentkezett rendes hallgatók száma mindössze 16.

Fennállása óta a Magyar Tanszéken 140 általános iskolai és 430 középiskolai tanár nyert oklevelet, emellett a hetvenes évek végétől kezdődően igen sok hallgató szerezte meg a tanári oklevél mellett a könyvtárosi és a fordítói egyetemi minősítést is. Az 1972/73-as tanévben indult meg a tanszéken a posztgraduális képzés, magyarországi egyetemi oktatók bevonásával, elsősorban a belső szükségletek – a megfelelő szakmai minősítések megszerzésének céljából. Az azóta eltelt időben 42 személy szerzett magiszteri oklevelet, és 25-en nyerték el a tudományok doktora címet.

¹²A szerb közoktatási minisztériumnak dr. Páll Sándor köztársasági népképviselő képviselői kérdésére adott írásbeli válasza (1992. április) alapján.

Összegzés helyett

A vajdasági magyar oktatás helyzete általában azokban az években javult, amikor az általános társadalmi változások a nyitás, a demokratizálás irányában hatottak, és rendszerint azokban a periódusokban romlott, amikor az emberi, társadalmi, politikai szabadság általában is, a nemzetiségi vonatkozásoktól függetlenül is veszélybe került. Mint amilyen veszélybe került a szabadság ügye, és azon belül, azzal együtt a kisebbségek létbiztonsága a szerb nacionalizmus hatalomra kerülését és a legújabb Balkán-háború kitörését követően. Részben ennek, részben a háború és a gazdasági embargó következtében történő mind gyorsabb elnyomóródnak, részben a hazai magyar oktatási intézmények tudatos lezüllesztésének a hatására egyre többen iratkoznak magyarországi tanintézményekbe. Az 1993/94-es tanévben először beiratkozók közül 109 vajdasági fiatal részesül anyaországi ösztöndíjban, ugyanakkor 80-an tanulhatnak a Kodolányi János Nemzetközi Előkészítő Intézetben is... Mindez óriási segítség, különösen most, amikor egy-egy havi fizetésből már az utazási költségeket sem lehet kifizetni. A megoldás útja azonban mégsem ez, hanem az önálló magyar oktatási rendszer megteremtése, az óvodától az egyetemig. Enélkül megszűnik a vajdasági magyarság értelmiségi utánpótlása, s valóban nem lesz más választása, mint a beolvadás vagy a kivándorlás.

Sajnos, az utóbbi folyamat 1993 őszén éppen a magyar pedagógusok körében gyorsult fel megdöbbentő módon. Az anyagi bizonytalanság mellett a tanítók, tanárok életét megkeseríti az oktatás túlközpontosítása, s a vele párhuzamosan jelentkező szerb nacionalista dőlyf. Az uralmon lévő Szerbiai Szocialista Párt nemcsak a magyar nemzetiségű igazgatók számát tizedelte meg, a minisztériumon keresztül kezébe vette az iskolaszékeket is, nem egy magyar iskolába színszerb iskolaszéket nevezve ki.